

**СРПСКА АКАДЕМИЈА ОБРАЗОВАЊА
БЕОГРАД**

**ЖИВОТ И ДЕЛО ЈОВАНА
ЂОРЂЕВИЋА**

**(Поводом деведесетогодишњице живота и
рада)**

Београд, 2012.

Академик Грозданка Гојков

ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ЈОВАНА ЂОРЂЕВИЋА

Издавач

Српска академија образовања

За издавача

Академик Никола Поткоњак

Корице

Мр Горан Вилотијевић

Лектор

Чедо недељковић

Компјутерски слог

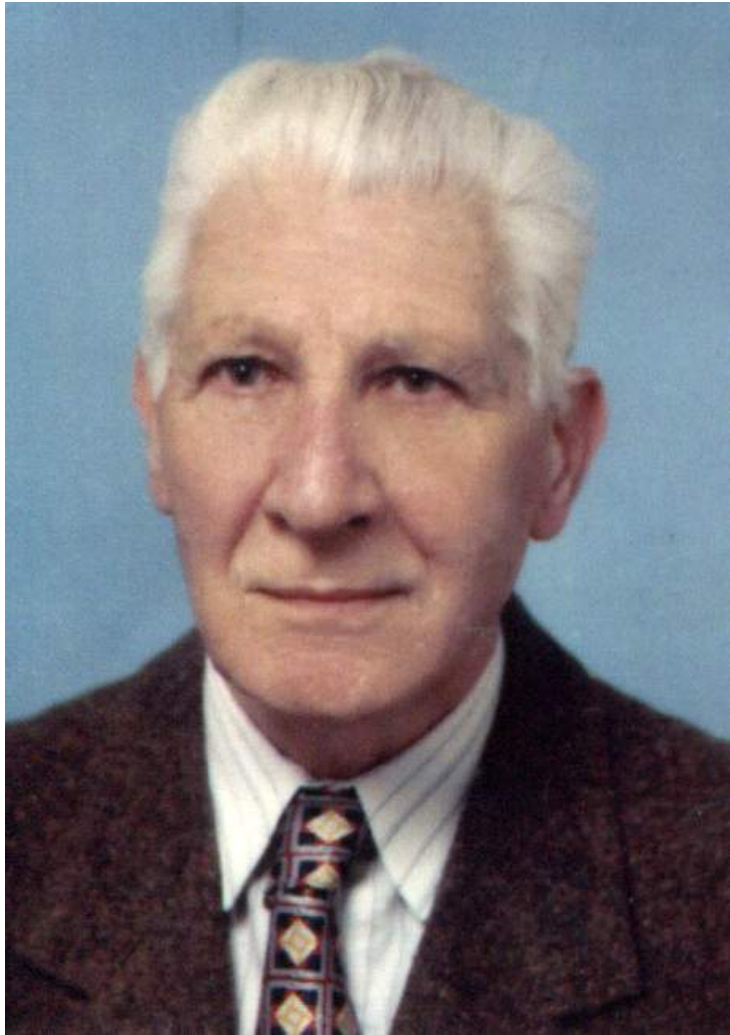
Ангелина Страхињић

Штампа

Центар за образовну технологију, Београд

САДРЖАЈ

Грозданка Гојков	
ПЕДАГОШКИ ПОГЛЕДИ АКАДЕМИКА ЈОВАНА	
ЂОРЂЕВИЋА	7
БИО-БИБЛИОГРАФИЈА АКАДЕМИКА ЈОВАНА	
ЂОРЂЕВИЋА	30
БИБЛИОГРАФИЈА	33
I Књиге и посебне публикације	33
II Радови објављени у часописима и листовима	35
III Белешке и прикази	50
IV Дискусије	50
V Одреднице у реченицама и енциклопедијама	52

Грозданка Гојков^{1, 2}

ПЕДАГОШКИ ПОГЛЕДИ АКАДЕМИКА ЈОВАНА ЂОРЂЕВИЋА³

Резиме : У тексту се чини осврт на педагошке погледе акад. Ј. Ђорђевића. Сагледава се његов допринос научном утемељењу дидактике, теориско-методолошка питања теорије васпитања, односно његов допринос педагошкој теорији и пракси. Поље научних истраживања акад. Ј. Ђорђевића је разноврсноићу области идеја, концепата широко и скоро несамерљиво, те ће се с' тога у овом осврту узети само неки аспекти. Основу за избор чини импресионираност ауторке ових скромних осврта педагошком ингениозноићу акад. Јована Ђорђевића и ширином познавања светских токова у науци уопште, а посебно у педагогији и дидактици, критичком одмереноићу, неуморноићу и експлораторним духом, теоријском утемељеноићу, као и добрим историјским ситуирањем идеја и препознавање утицаја ових идеја на касније практичне импликације. Импресионира мисаоноста, концизноста, језгровитоста, јасноћа израза и дефинисања питања којима се бави, као и упорност и адекватност у аргументовању уочених проблема и доказивању спорних момената у идејама са којима се не слаже и манифестовање свега овога у научном утемељењу области којима се бави. Дакле, избор питања и аспеката нема амбиције да сагледа целокупан допринос акад. Ј. Ђорђевића педагогији и дидактици, него је само израз дивљења и поштовања за теме које је бирао и начине на које је приступао стварајући свој преадгошки и уопште научни профил.

Кључне речи: педагогија, дидактика, морално васпитање

¹ Висока школа струковних студија за образовање васпитача „М. Палов“ Вршац и Учитељски факултет Београд ,

² e-mail:ggojkov@hemo.net

³ Текст је рађен у оквиру пројекта бр.179036 који финансира Министарство науке и спорта РС у периоду 2010-2014.

Плодан стваралачки живот какав је неуморношћу и експлораторним духом вођен имао академик Јован Ђорђевић импресионира радовима које одликује теоријска утемељеност, као и добро историјско ситуирање идеја и препознавање утицаја ових идеја на касније практичне импликације. Импресионира мисаоност, концизност, језгровитост, јасноћа израза и дефинисања питања којима се бави, као и упорност и адекватност у аргументовању уочених проблема и доказивању спорних момената у идејама са којима се не слаже. Не остаља ни једно место неаргументованим, нити простора за могућност да се мисли другачије од онога како аргументима доказује. Успешност свега овога посебно се манифестовала у научном утемељењу области којима се бави. Успео је да избегне замке једностране позитивистичке оријентације у науци, заснивајући своја схватања педагошких проблема на дубоким мисаоним рефлексијама теоријско-филозофских струја у науци уопште, као и на њиховим утицајима на педагогију и науке са којима је тесно повезана. Успева то и зато што своја запажања и закључке заснива на комапаративним анализама и широким захватима светске научне продукције. За њега је карактеристично да у сваком раду има сукобе ставова бројних актуелних идеја, ставова аутора и наслова који су у том тренутку референтни. У дијалозима са релевантним ауторима, светки референтним, логички и прецизно изводи закључке и на њима гради своје педагошке ставове. Значајну подршку овоме налази у познавању историје педагошких идеја, као и теоријско-методолошком повезивању идеја, ширини научних погледа, чиме се ослобађа од рецепата, метафизичких шаблона и превазиђених парадигми и остаје увек свој у сагледавању савремености и визионерским погледима; прави смеле продоре у критикама концепата који немају упоришта у педагошкој пракси; не робује ауторитетима, ни властитим налазима и искуству; налазе својих и туђих истраживања изнова сагледава и проверава из нових углова и трага,

открива, гради свој сопствени, по прецизношћу формулације проблема, аргументацији оригиналних идеја, савесном и одговорном верификовању својих и туђих идеја, препознатив педагошки научни профил. По темељитости у раду, педантности и брижљивом изразу којим аргументује спорност схватања других аутора препознају се његове суптилне анализе и запажања и одмерени уверљиви његови. Многи су пре мене већ изrekli и детаљније и значајније квалификације стила акад. Ј. Ђорђевића и закључили да код професора нема аподиктичних ставова, пребрзих закључака, произвољних констатција, резоновања без детаљне аргументације, нити хипостазирања; да су његова дела ослобођена импровизације, субјективизма, те да се његов немирни стваралачки дух огледа у сталном трагању за новим, у сучељавању са комплексним питањима личности и њеног развоја и по правилу са питањима која су „гурана под тепих“, заобилажена (Грандић, Р., 2005), а запажено је и да се у свом истраживачком раду користи разноврсним изворима, делима најистакнутијих аутора са разних говорних подручја, као и емпиријском грађом истраживања која је сам предузимао и на научним скуповима верификовао. Зато су идеје које заступа оригиналне и утемељене на налазима истраживања, а закључци уверљиви и уврштени у значајне доприносе педагошкој науци (ибидем). Ако кажемо да је врстан теоретичар, оригинални истраживач и прометејски оријентисан мислилац, чиме је задужио нашу, па и европску педагогију, посебно дидактичку мисао, заступајући хуманистичке и еманципаторне ставове у њима, мислим да, као и све претходно речено није довољно, да звучи академски и да недостају праве речи да истакну сву строгост при критичким анализама својих и туђих идеја, али и топлину, срдачност у комуникацији, спремност да се професор удуби у идеје и аргументе свих нас који смо му се обраћали. Од њега сам учила као његов студент, после тога, а ево и након толико година и данас учим, јер био је и остао немирног духа, оригиналан врстан теоретичар, мудар мислилац и успешан

професор, истакнути стваралац, драг сарадник и користан саветодавац, строг према себи и другима у процени идеја, а изнад свега вредан. И данас се фрустрирам када видим колико ради; мера ми је коју покушавам да достигнем и узор вредан изузетног поштовања. Наравно, да на неколико страница не може стати ни део онога чиме је професор задужио нашу, па и европску педагогију и дидактику, као и нас појединачно и себе сврстао у значајне теоретичаре 20-тог века. Остају хиљаде страница на којима је његов допринос педагошкој теорији и пракси, вредна штива за све који се удубљују у теоријске расправе, који се лате реорганизације, реформе у школском систему, као и за практичаре, који покушавају да нађу свој пут у широкој лепези теорија, концепата и модела. Професор се успешно носи и данас са постмодернистима на пољу педагогије и дидактике, посебно онима који попут Д. Ленцена пишу о „демонтирању педагошке теорије“, или Лиотара за које је историја педагогије историја „великих приповедања“, „систем знакова без односа са стварношћу“, упућујући педагоге на јаче ослањање на филозофију, те критички у мишљењима водећих европских педагога данас, између осталих издваја питање егзистенцијалиста „бити или имати?“ проширујући га и на педагошка промишљања, сматрајући да ова питања захтевају детаљније филозофске рефлексије о вредностима, мисијама, функцијама и намерама образовања. Овим он упућује на критичко промишљање и идентификацију оквира за могућу квалификацију образовних сврха и намера, проширивањем поменутог филозофског оквира аспектима као што су: ја знам (мислим, објашававам), делама (трансформишем, производима), вреднујем (одлучујем, бирам) и комуницирам и разумем себе и друге, дакле, постојим. Овим, како ја схватам идентификује филозофску идеју о људским потребама, а оне се односе на: потребу да се постоји, ради (потребу да се зна, односно понаша свесно), потребу да се дела, вреднује и комуницира и међусобно разуме. А, овим се схватање образовања са педагошког становишта смешта у у целоживотно

конструисање личности образовањем и самоучењем. Сартров егзистенцијализам и друге филозофске струје које су у основи оваквих педагошких струја деструктивно су деловале и још увек делују на педагогију и воде ка радикалној скепси у погледу филозофског утемељења педгогије. Схватање човека као субјекта чија је слобода потпуно неограничена; његовој егзистенцији не сме претиходити никаква есенција, која би у односу на њу имала нормативни карактер. Кроз неко „треба“ била би укинута човекова слобода, распао би се његов субјекат. Са оваквим ставовима се у својим текстовима разјашњавао професор, супротстављајући се ставовима да филозофија не може да послужи као оријентир, да је човек одређен својом слободом, да не треба да има унапред формирану слику о томе шта човек треба да буде; човек се увек изнова ствара; он сам изграђује своју егзистенцију, дакле, супротставља се филозофским ставовима који се баве апсолутним слободама човека која не може бити повезана ни са кавим „треба“. питање легитимности човекових одлука и вредновања, па и осмишљавања критеријума који не би били одређени ни емпиријским истраживањима, ни историјом и данас је отворено, а професор помаже у његовом разјашњавању на свој начин јасним означавањем домета и ограничења великих парадигматским оријентација које су у основи поменутих и све бројнијих педагошких приступа, теорија и модела, који данас чине педагошку мапу Европе скоро непрегледном и када се у постмодерни тврди да нема „праве“, једне науке, па ни једне, „праве“ педагогије, него да постоје само различита научна становишта која стоје иза различитих концепција педагогије, те чине у суштини скривену основу сваке од њих. Ово је за све професорове ученике и данас највећа лекција најкориснији савет који можемо из научних приступа педагогији акад. Ј. Ћорђевића добити - трагати за оним што стоји иза наоко прихватљивих концепата, модела....И овде смо већ зашли у воде педагошких погледа акад. Ј. Ћорђевића, које је разноврсношћу области идеја, концепата широко и скоро несамерљиво, те немам

амбиције, па и не усуђујем се да прегледно сагледавам, макар и површно и само његове главне педагошке идеје, него ћу се овде, ношена импресијама о његовој педагошкој ингениозности и ширини познавања светских токова у науци уопште, а посебно у педагогији и дидактици и, наравно, критичкој одмерености у односу на ове токове осврнути на неке од момената који су по мојој оцени значили за научно фундирање наше педагогије, а посебно дидактике.

Педагошки погледи академика Јована Ђорђевића захватају широко подручје теорије васпитања и дидактике, које је и као предмете предавао, Теорију васпитања и Дидактику на Филозофском факултету у Београду, а као хонорарни професор једно време и на Филозофском факултету у Новом Саду и Петрињи и на Педагошко-техничком факултету у Чачку. Широки дијапазон питања која су била актуелна и изазивала његову пажњу тешко би било чак и побројати, те ће се овом приликом избор омеђити областима под која се већи део педагошких погледа може подвести, а оне би се могле условно маркирати као: теорије васпитања (посебно интелектуалног и моралног), теоријска и практична питања дидактике и проблеми савремене наставе. Овакво груписање изгледа ми логично, као што је логично и бављење академика Јована Ђорђевића овим аспектима васпитно-образовног рада. Теорије моралног и интелектуалног васпитања тесно су везане за наставу, преплићу се и добро допуњују, употпуњују целовитост слике о педагошким процесима уопште. Бавећи се друштвеним и моралним васпитањем акад. Јован Ђорђевић истиче сложеност ове области развоја личности, свестан индивидуалне равни овога процеса, али и утицаја бројних и међусобно повезаних фактора. За његове педагошке погледе у овој области карактеристично је управо то наглашавање сложености. Друштвени и морални развој детета налази се у непрестаном сплету интеракција његовог развоја са друштвено-моралном структуром средине и стила васпитања којима је изложен и других

елемената и фактора (2005). Ову сложеност сагледава из угла сложености моралних поступака у којима се очитује морално сазнање, процене активности и однос моралног сазнања и односа према оцени околине. Сложености морала у теоријским разматрањима јасно су прикључени и аспекти сложености процеса моралног васпитања, а односе се, пре свега, на квалитет који се очекује од моралног васпитања, коју врсту васпитања применити да бисмо развијали пожељна својства личности и понашања појединца, питања улоге и значаја школе у усвајању моралних вредности и утицаја наставе и учења на морално васпитање младих. Приметна је јасна слика о могућностима утицаја на моралност младих, односно реално сагледавање места школе и других фактора у систему васпитања. Како је реалан у оцени претходног тако реално сагледава домете дужности наставника и васпитача и схвата их као изазове за усаглашавањем когнитивних и моралних аспеката васпитања. Појединац је недељива целина, те с'тога професор заступа интегрални приступ процесу васпитања, моралност посматра као интегративни део личности и сматра да се оно у школи остварује не само путем наставе, нити се може сматрати посебном наставном дисциплином, посебним предметом и не може се ограничити на одређене часове, него се мора уградити у целовит систем моралног васпитања. А, са методичког аспекта не може се сводити на испуњавање захтева које одрасли постављају пред децу, него се међу принципима моралног васпитања на првом месту налазе слобода избора и самосталност у бирању понашања у противуречним ситуацијама. У радовима, посвећеним проблемативци моралног васпитања акад. Јован Ђорђевић значајну пажњу посвећује вредностима, као начелима на основу којих судимо да ли су одређени циљеви или поступци исправни и прихватљиви. Посматра их у оквиру континуума који се протеже од одличних преференци до базичних вредности, а између њих је широк распон вредности које су социјалне конвенције. По схватању професора набројније су универзалне вредности

које су и значајније за одређивање општег циља. Савремени планетарни друштвени токови прете да угрозе специфичне и националне вредности, значајне за идентитет народа, а тиме и идентитет личности. Професор сматра да се код нас не поклања довољна пажња овим питањима, а додала бих да се и моралном васпитању уопште све мање пажње поклања. Националне вредности, битне за идентитет народа, пре свега љубав према свом народу и земљи, емоционална везаност за народ, свест о просторној и временској целини народа, језик и култура, традиција, заједнички интереси, духовност, култура, изражени у језику, писму, традицији, уметности, науци, религији и моралу запостављени су. Запањени смо агресијом младих не само код нас, него и у свету, вандалском понашању на спортским скуповима и сл.; у школама имамо школске полицајце и часове грађанског васпитања, пројекте попут „Школа без насиља“ и сл., који нису дали очекиване ефекте. Морално васпитање, пише акад. Јован Ђорђевић мора да буде уграђено у систем васпитања и образовања, наравно, и да буде потпомогнуто позитивним друштвеним контекстом и осталим факторима који на моралност младих утичу. Релативност значења вредности за одређену епоху, цивилизацију, друштво, народ се не занемарује, али ипак констатује се да су се неке вредности очувале током времена, те се могу сматрати универзалним. Бројни су наслови (видети био-библиографију) којима се разматрају ова питања, као и питања циља васпитања, па и вредносни циљеви, интелектуални ставови као својеврсна допуна културним ставовима, избора и формулације образовних и васпитних циљева, садржаја предмета, филозофије образовања и система вредности, теорија и принципа учења која улазе у сложену проблематику одређивања циљева и садржаја наставе и васпитања. А, поред овога професор се у бројним текстовима посвећивао и методологији и методици моралног васпитања, усклађујући их са савременим филозофским, психолошким и педагошким трендовима и тиме направио путоказ свима који се данас или убудуће буду

бавили овом проблематиком, наглашавајући значај обухватности, целовитости и утканости ових питања у целокупан систем васпитања и образовања и везу релевантних теоријских концепата, не само у оквиру педагогије, него и наука којима се она служи.

Дидактички концепти

Посебно подручје у коме су препознативе идеје акад. Ј. Ђорђевића и у коме је допринео научном утемељењу једне дисциплине је дидактика. Своје прве дидактичке концепте академик Ђорђевић засновао је на пољу којим се бавила и његова докторска дисертација, дакле бавећи се проблематиком и применом филма, радија и телевизије у настави. Познато дело у овој области је *Експериментално испитивање дидактичке вредности наставног филма* (највећи део објављен је у виду посебних студија). У овом раду академик Ђорђевић је објавио резултате својих експерименталних истраживања о наставном филму. У експерименту са паралелним групама истраживао је на узроку од 615 ученика основне школе вредности наставног филма, проучавајући утицај наставног филма на усвајање чињеница, на разумевање процеса и принципа, на примену наученог садржаја, утицај филма на ученике различитих општих способности и утицај наставног филма на трајност запамћивања. Ово истраживање, прво овакве врсте код нас је тада имало велики утицај на нашу дидактику. Друго, у истој области: *Дијаслика и наставни филм у школи (1966)* опширно анализира процес увођења дијаслика и наставног филма у наставу, при чему документовано и критички оцењује гледишта која се у вези са филмом јављају у нашој и другим земљама. Можда је овде место да се изнесе један опште израђен утисак да академик Ђорђевић има препознативу црту истраживања, односно писања уопште, која се односи на чињеницу да сваку своју тезу, рефлексију заснива на широким компарацијама са идејама истог подручја више аутора, домаћих, а

пре свега страних тако да по правилу ствара широк и добро утемељен теоријски, а и налазима поткрепљен контекст онеме за шта се залаже. Овим су обележени његови први кораци на дидактичкој сцени, а ово је остало и до данас његова научна црта. Дакле, у поменутој студији аутор је опширно анализирао процес увођења дијаслика и наставног филма у наставу, наводећи налазе бројних истраживања о педагошкој и психолошкој вредности филма, као и домете и ограничења практичне примене овога наставног средства. Из ове области аутор је, као што се из библиографије види, објавио више студија, расправа : *Дете и телевизија, Место и улога тона у наставном филму, коришћење едукативних Тв емисија у наста ви, Понашање деце за време приказивања наставних филмова, Наставни филм код нас до Другог светског рата, Омиљени филмови сеоске деце, Став родитеља према дечијем похађању биоскопа, Телевизија и описмењавање одраслих...* Доприноси академика Јована Ђорђевића проучавању радија, филма, телевизије, дијаслика и наставног филма, у то време модерних и значајних васпитно-образовних средстава, посебно његова истраживања коришћења тих средстава у настави значила су отварање новог поглавља у нашој дидактици, иако пионирског карактера, или можда баш због тога, била су запажена и често цитирана у педагошкој периодици, дакле вршила снажан утицај на дидактичку теорију и праксу тога времена. У књизи *Дијаслике и наставни филм у школи (Београд 1966)* аутор је опширно анализирао процес увођења дијаслика и наставног филма у наставу, документовано и критички оценио гледишта која се у вези са овим јављају код нас и у другим земљама, истражио могућности примене дијаслика и наставног филма, задржавајући се на методологији проучавања дидактичке вредности наставног филма и овим, могло би се са данашње тачне гледишта рећи отворио ново поглавље у нашој дидактици, тј. створио оквир за нову дидактичку дисциплину. Могао би се, дакле, у извесном смислу сматрати оснивачем медијске дидактике. Поменути углови посматрања ове проблематике,

уз исцрпне библиографије о проблемима дидактичких медија у поменутиим књигама и данас представљају изузетно значајан и целовит приказ ове области код нас, а и на актуелности питања којима се ове монографске студије баве нису ништа изгубиле, јер су настале у оквиру тада, аутору добро познатих конструктивистичких ставова теорија учења Пијажеа, Виготског и др.

У овим првим дидактичким радовима јавила се и друга научна црта академика Ј. Ђорђевића, која се односи на посебну пажњу за методолошке аспекте истраживања наставног филма, а изражена је у сериозном критичком сагледавању модолошких ограничења у истраживањима чије је налазе консултовао, као и у опрезном сагледавању домета конвенционалних истраживачких парадигми, чиме се руководи у избору метода, приступа истраживању, али и на чему, рекли бисмо, заснива своје схватање дидактичких феномена, гради свој систем веровања или погледа на наставу, своју онтологију и епистемолошке погледе. Ова опрезност се као порука читаоцу у свакој његовој студији може наћи и карактеристична је не само као опрезност у тумачењу налаза истраживања других аутора, него и као критичка свест и о дометима сопствених истраживања. Као истраживач, знајући домете методологије дидактике, а и као дидактичар, знајући сложеност и неухвативост наставних процеса није се упуштао у закључивања без критичког удубљивања у теоријско-методолошке основе истраживане проблематике, што је допринело да се за његова дела већ из овога најранијег периода сматра да су ослобођена превазиђених дидактичких теоријских поставки, да преиспитују ауторитете, као и сопствене налазе и искуства. Експлораторни дух огледа се у бројним новим идејама, приступима концептима, те се већ у овој првој фази формира дидактичар са посебном критичком свешћу која не дозвољава себи, а и ни другима да поједностављују стварост, да је мрве, реификују и тако не схвате логичку испреплетаност и методолошку инкомензурабилност

(несамерљивост) неухвативости наставе. Отвореност за различите приступе у истраживању, за различита истраживачка питања водила га је до неконвенционалних схватања, те је, с' обзиром на то да је у време када су ове његове студије објављене објективистички приступ био доминантан, да је снажан акценат био на квантификацији у науци, још значајнији методолошки став академика Јована Ђорђевића по коме се у дидактици препознаје по закључцима истраживања у којима се наглашавају недостаци у тадашњим дидактичким истраживањима, како других аутора, тако и сопственим (непрецизност мерења, непоузданост квантификација...). Степен квантификације није му био довољан за ваљано закључивање. Са данашње тачне гледишта ово би се могло оценити као прометејски однос према етаблираном погледу на путеве научног сазнавања. Његови методолошки ставови, а пре свега образливост у закључивању, заснована, рекла бих, пре свега, на дубоком осећају са сложеност и непрегледну испреплетаност логике наставе, били су тада за наше дидактичке, а свакако и методолошке погледе корак испред. Ми бисмо данас могли рећи да су недостаци позитивизма, па и постпозитивизма, усредсређеног на напоре да се верификују (позитивизам) или фалсификују (постпозитивизам) а приори хипотезе, изречене у квантитативном изразу, прецизне формулације са циљем предвиђања и контроле дидактичких феномена у истраживањима академика Јована Ђорђевића посматране из угла ефикасности и на тим проценама у његовим закључцима довођене су у питање и саме претпоставке тада прихватане супериорности квантификације. И површни погледи на ове његове радове упућују на закључак да је увиђао поједностављеност контекста, реификацију прецизних квантитативних приступа, удаљавање од суштине значења појаве која се истражује, одвојеност великих теорија од практичног контекста, њихову малу применљивост у практичним ситуацијама, неприменљивост општих података на посебне ситуације и индивидуалне случајеве, тј. номотетску-идиографску дисјункцију и сл. А,

све ово упућује на још једну научну црту академика Јована Ђорђевића, на способност да антиципира и вођен креативном интуицијом дивергентног мислиоца трага од првих својих истраживачких студија до данас за одговорима које сам поставља и на која тражи одговоре на свој начин, неоптерећен теоријским полазиштима и општеприхваћеним чињеницама... У основи овакве методолошке усмерености стоји јединствена онтолошка и епистемолошка усмереност на којој се даље граде дидактички концепти по којима се академик Јован Ђорђевић препознаје у нашој дидактици. Издвојићу овде неколико цртица којима би се могао скицирати теоретски профил академика Јована Ђорђевића као нашег дидактичара. Академик Јован Ђорђевић је као водећи дидактичар тадашње Југославије добро познавао методе и схватања Дилтаја, Венигера, Клафкија, Бланкерца и др, као што је познавао и амерички прагматизам и симболички интеракционизам и феноменологију и из ових теоријских приступа градио своје дидактичке концепте. А, у овим дидактичким концептима значајно место заузимају активна позиција ученика у процесу учења у настави, активне методе, интерактивно учење. Дакле у овим су се концептима критички разматрале доминантне филозофске премисе друге половине 20-тог века, прагматизма (Ћ.Дјуи, Килпатрик) и теорије комуникације (Ц. Херберт Мид) које су у то време наглашавале идеје о развоју идентитета индивидуе у интеракцији са другим и то корак по корак, учећи улоге, а са јачим продором феноменолошких идеја у дидактику, академик Ј. Ђорђевић је био свестан разлика између феноменологије и херменеутике, те се у његовим теоријским концептима, пре свега датим у студији *Савремена настава* уочава разумевање и прихватање метатеоријског приступа наставној пракси у којој се давањем смисла људском делању прихвата Хусерлов приступ егзистенцијализму. Значајно је поменути да је у овом периоду, а то је и данас карактеристично за академика Јована Ђорђевића да је педагошке, па и дидактичке проблеме процењивао у односу на

развој педагошких теорија и схватања у свету и сагледавао њихов утицај на нашу дидактику и педагогију, а ово је чинио узимајући у обзир и промене и кретања у наукама које су релевантне за развој педагошке и дидактичке мисли (филозофија, психологија, социологија...). Отуда избегавање познатих антиномија (ученик као субјекат или објекат у настави, распарчавање или холистички приступ личности у васпитању, декриптивни или структурални приступ педагошким феноменима...) и прихватање тенденција критичке педагогије, са наглашеним партиципаторним акцентима свих учесника у наставној делатности. Овим академик Ј. Ђорђевић применом критичке херменеутике у дидактици долази до концепата еманципаторне дидактике у којој велику пажњу поклања јачању еманципаторног потенцијала ученика као субјекта у процесу учења у настави. Ово је све више изражено са променама на друштвеној сцени, као и у свету рада, сада већ глобалистичких размера, које промовишу идеје о плуралистичком концепту друштва, што даље на пољу дидактике отвара бројна питања. Академик Јован Ђорђевић јасно назначавача потребу да се дидактика са више самосвести посвети трагању за сопственим адекватнијим теоријским приступима и уверава да јој постојеће теорије не дају задовољавајуће одговоре, а да она сама није довољно радила да покрене своје потенцијале и трага за теоријама које би биле ближе животу у учионици. Посебно су значајна његова сагледавања плуралистичких концепата за које је свестан да су, како је критичка филозофија, на којој су се етаблирали у еманципаторној дидактици, преко ставова Хабермаса упозоравала, из угла опасности од искључиво техничке цивилизације, те у настави види могућност да до еманципације личности дође кроз критичку само-рефлексију која је по оцени Хабермаса прекинута кроз неадекватну комуникацију која промовише технократску доминацију. Овим су дидактички концепти академика Јована Ђорђевића ушли у воде постмодерног плурализма кога види као талас који прети да угрози систем целовитости и јединствености

педагошких сазнања, њихову повезаност у јединствену науку о васпитању, педагогију и наглашава значај повезивања педагошког „треба“, као особеног средства подстицања и развијања индивидуалних способности у обликовању целовите личности сваког човека, као фактор очовечења, кроз коегзистенцију индивидуалног и социјалног. Тако су уочљиви утицаји ставова »Франкфуртске школе« у дидактичким концептима академика Јована Ђорђевића, који су подржани ставовима хуманистичке психологије (Роџерс, Маслов, Комбе, Петерсон...). У дидактичким концептима Јована Ђорђевића учење се у настави види као лично откривање значења нових информација, или како бисмо данас рекли конструктивистички процес. У оквиру овога значајно је поменути да је теорије наставе академик Јован Ђорђевић одређивао, или боље рећи, усклађивао у односу са доминантним теоријама педагогији и дидактици блиских наука, посебно филозофских струјања и психолошких теорија, тако да познавајући широку лепезу педагошких струја током прошлога века, посебно нове педагошке струје педантно прати и критички анализира најистакнутије ауторе ових праваца, посебно првога између њима и данас актуелног Ц. Дјуја и у овим теоријама подвлачи значај активности учења и компарира ово са схватањима Хербартијанаца. Из ових теоријских струјања прихвата инсистирање на развијању различитих интелектуалних операција ученика. Овакве концепције наставе утицале су и на схватање дидактике, те се она уместо теорије наставе, према Дјују и његовим следбеницима сматра теоријом учења. Но, академик Јован Ђорђевић се није приклонио овом јако израженом схватању, него истиче да је настава тесно повезана са учењем, да чини целину са њим, тј. јединство у коме се учење и поучавање преплићу. У бројним својим радовима, а посебно у књизи *Савремена настава (1981)* учинио је много за разјашњавање значења и облика дидактике као посебне педагошке дисциплине. Критички се одредио у односу на неколико значења дидактике од којих издвајам следећа:

- Дидактика као наука о настави и учењу у свим облицима и на свим нивоима (J. Dolch,1959);
- Схватње дидактике као теорије учења и наставе које заступају представници Берлинске дидактичке школе;
- Схватање Венигера (Erich Weniger,1952) које полази од широког поимања дидактике, слично схватањима „Берлинске школе“;
- Схватање дидактике као теорије оптималног учења и наставе, управљањем процесима учења, мисли се на кибернетску дидактику Felixa von Cubea.

Дефиницијом којом се дидактика одређује као наука о „учењу и настави у свим облицима и на свим нивоима“ није задовољан (види библиографију, 2004), сматрајући је уопштеном и сувише широком. Главни недостатак види у томе што се тешко може применити у конкретним наставним ситуацијама. Као најделотворнији и најоригиналнији концепт истиче представнике тзв. „Берлинске дидактичке школе“, сматрајући да заступници овога правда настоје да остваре што обухватнији опис и анализу свих чинилаца који учествују у процесу наставе и објасне њихову узајамну зависност, као и да омогуће рационално и контроли доступно планирање и уобличавање наставе. Истиче, такође, да поменуте дефиниције у суштини „покривају“ по један од три различита аспекта једнственог подручја: тако, дидактика теорије учења подвлачи научни аспект, под којим се подразумевају наставни (образовни) проблеми; образовно-теоријска дидактика наглашава идејне аспекте, док је технички аспект главни предмет дидактике као теорије управљања процесима наставе и учења. Могло би се, дакле, рећи да је студиозним анализама наведених и других дидактичких теорија ушао у суштину схватања дидактичких струја и њихових теоријско-методолошких полазишта, трагајући за оним што им је заједничко (сви се односе на наставне ситуације, али заједнички предмет обрађују под

различitim aspektima koji se delimичno dodiruju i ukrštaju; ni jedan od njih ne obuhvata sve aspekte zajedничког и јединственог процеса у коме се одвија учење у настави. Схватање академика Ј. Ђорђевића по овим питањима односи се на став да дидактика треба истовремено да се бави и научним и идејним и техничким аспектима и проблемима наставе и учења, или је можда исправније рећи, учења у настави. Посебно истиче да дидактика проучава наставу не узгредно, спорадично и упоредо са другим појавама, него посебно, специјално, у јединству свих њених компонената. Овај став лежи у основи његових дидактичких концепата и изражава се инсистирањем на задатку дидактике као науке која у условима када друге дисциплине (социологија, психологија, кибернетика...) улазе на њен теерен јесте да обезбеди јединствени прилаз проблемима наставе стварањем концептуалног система који обухвата предмет у његовој целовитости. Основу таквих система, сматра академик Јован Ђорђевић представљају суштински дидактички односи - јединство поучавања и учења, у коме се остварује њихова повезаност и узајамно деловање. Овакви његови ставови значајно су допринели очувању научног односа према учењу у настав и дефинисању дидактике као науке о настави, односно учењу у настави. Могло би се рећи да је посебно допринео схватању специфичности предмета дидактике вршењем поређења са предметима других наука које се баве проблемима наставе, или на неки начин учествују у њеном заснивању. Сматрао је неопходним да се направи разлика између између наставе као феномена стварности и наставе као појма који је укључен у систем неке научне дисциплине. Дакле, ради се о разлици онога што је одређено и самог одражавања - наставе и система појмова на коме се на одређеном ниову апстраховања одражавају појаве наставе и о њиховој повезаности. Прихватајући дидактичке ставове Крајевског и сам сматра да се на ниову педагогије настава разматра као један од аспеката педагошке делатности у целини; на ниову методика - настава представља укупност

облика реализације делатности предавања и учења на садржајима конкретних наставних предмета, на нивоу психологије - настава се посматра као укупност узајамног деловања наставника и ученика чији се ефекти односе на развијање интелекта ученика и њиховог психолошког развоја; на нивоу дидактике - настава представља јединство поучавања (наставе) и учења у делатностима које се односе на преношење садржаја образовања. У овим ставовима рашчлањују се схватања наставе са становишта дидактике и психологије, чиме се прихвата суштина процеса учења у настави, односно чињеница да су педагошки процеси и психолошки, чиме су на специфичан начин ове две научне области блиско повезане. Али, се поред овога јасно истичу и њихове разлике које се односе на логику постављања научних проблема. Анализа психолошких процеса, који се одвијају у педагошким актима и откривање законитих веза које се том приликом остварују задатак је психолога, док се педагози посвећују процесе развоја, усмеравају их, руководе њима, бавећи се наставом узетој у јединству свих њених компонената. Академик Ј. Ђорђевић је тако анализирајући дидактичке концепције и разјашњавајући поједине њихове аспекте, као што је поменуто анализа суштине дидактике и њеног одређења у односу на друге научне дисциплине сигурно и аргументовано ситуирао дидактику као научну дисциплину, пратио токове њеног развоја у бурним педагошким и дидактичким струјањима друге половине 20—тог века, а и сам стварао свој дидактички концепт који се може уврстити у оне који су, као је претходно поменуто, најближи данашњем схватању еманципаторног дидактичког концепта. Оно по чему је карактеристичан у овоме је његово заузимање за научно фундаирање дидактике као посебне педагошке дисциплине, не поистовећујући је са струјама које су утицале на развој наше дидактичке теорије и праксе, а међу многима у овом смислу истиче се и савремена психологија, а преко ње и концепција америчког психолога Џ. Брунера, који као психолог не види да има места за дидактику као педагошку

теорију наставе и учења, јер наставу поистовећује са предавањима и сматра да је теорија наставе уствари теорија предавања. Брунер не схвата да се учење у настави не одвија само по себи, те да функционише по специфичним дидактичким законитостима, јер се учење као процес одвија у контексту наставе у коме је предавање само један од њених аспеката, а сложеност, испреплетаност аспеката и фактора наставе не могу се свести само на нормативну функцију наставе како је види Брунер. Битно је да је залагање за научно фундирање дидактике и правилно одређивање у односу на друге научне дисциплине, па и психологију од стране академика Јована Ђорђевића имало као главну тачку чињеницу да се са схватањима по којима научна функција проучавања закона и законитости припада теорији учења и умног развоја, а нормативна теорији наставе, с тим што он сматра да обе остају у оквиру психологије (Јован Ђорђевић, 2004) не треба сложити. Јер се овим циклус научног заснивања, веза и односа међу њима затвара у оквирима психологије. Оваквим схватањима, сматра академик Јован Ђорђевић, настава се раздваја на две одвојене суштинске компоненте: активности наставника (поучавање) и активности учења (учење). Овим скретањем пажње на само један детаљ којим се указује на разложно разматрање разчитих упути у научне токове одређења дидактике као педагошке дисциплине желео се нагласити значај и велики допринос академика Јована Ђорђевића теоријском одређењу дидактике, истицањем једног од главних аргумената који се у његовој дидактичкој концепцији јасно препознаје, а односи се на јединственост и целовитост наставе, која као аргумент још увек опстаје, односно у којој је сагледана и аргументовано наглашена ширина наставе, њена сложеност, суоднос ученика и наставника у циљу интелектуалног развоја ученика, те се законитости у домену наставе, према оцени академика Јована Ђорђевића не могу свести само на законитости развоја ученика. Дакле, за дидактичке концепте академика Јована Ђорђевића карактеристично је да се само

из психолошких законитости не могу извести закнитости педагошких процеса нити препоруке за непосредан практичан рад наставника. Можда би се у прилог овоме могло додати и да схватања слична овим још увек више личе на покушаје да се концептуалне промене изведу из мреже метафора о односу савремене филозофије науке и учења, као и из концепата и конструката других наука које самоуверено улазе на терен наставе, али су њихови ефекти такви да се у настави огледају за сада више у вредносном суду о релативној снази такмичарских парадигми (метафоричких шема), а мање као активност разјашњавања метафора којом би се открила скривена стварност, запретена и недокучива логика наставе. Ово нам даље оставља могућности да сумњамо и у остало што иде у склопу концептуалних промена поменутих и других схватања. Овакав став подупире чињеница да до сада нисмо имали једну општеприхваћену теорију учења на коју би се ослонило учење у настави. И, нажалост, дидактика се још једном освешћује и уверава да јој је са стране помоћ недовољна, а да она сама није довољно радила да покрене своје потенцијале и трага за теоријама које би биле довољно инструктивне у учионици. Суштина дидактичких концепата академика Јована Ђорђевића је у одбрани дидактике, њеном научном заснивању на јединству и целовитости елемената који чине њен предмет. Предмет дидактике је по њему шири, сложенији и и другачији од онога како га види Брунер и др. Настава се по њему не своди на путеве и поступке „уређивања средине“ у којој се одвија процес учења, као што ни комуникација у њој није довољно да се посматра само са становишта психологије, јер процес наставе својом сложености подразумева више углова посматрања конкретних ситуација, што до сада науке блиске дидактици нису могле у довољној мери да дају. По оцени академика Јована Ђорђевића концепти по којима је за процесе учења значајно „уређивање средине“ у којој се одвија процес учења, без довољне удубљености у јединственост, целовитост и сложеност наставе не могу свести само на

законитости развоја ученика, односно само из законитости развоја. Предмет дидактике је много шири од овога. Настава подразумева и ученике и њихов интелектуални развој и учење, те се законитости у домену наставе не могу, по оцени академика Јована Ђорђевића свести само на законитости развоја ученика. Из законитости психолошког развоја не могу се извести законитости дидактичког процеса, учења у настави, дакле ни препоруке за наставни рад. Однос између ученика и наставника који својим инструкцијама, избором садржаја и сл. помаже умном развоју ученика запостављен је. Ово професор сматра круцијалном тачком неслагања у којој настава у суштини нема целовит карактер, дакле схвата се као предавање оријентисано на учење и учење оријентисано на предавање. Изостао је аспект наставе као друштвене делатности. Проширена је само функција психологије која се не бави само описивањем него и прописивањем (2004). Академик Јован Ђорђевић стоји на становишту да настава обухвата оне који поучавају и оне који уче - наставника и ученика, те се може разматрати са становишта наставника, тј. поучавања, и са становишта активности ученика - учења. Ове особности професор оцењује као јединство наставе и учења у коме долази до њиховог прелитања и међусобног условљавања. Поучавање је, по њему, увођење ученика у учење и руковођење усвајањем знања. Оно је планско преношење образовних и културних садржаја, подстицање и усмеравање интелектуалних и других активности учења (ибидем). Тако да поучавање и учење не представљају два паралелна и споља повезана самостална процеса, него две стране јединственог, комплексног и сложеног наставног догађаја у коме мере и поступци наставника и активности ученика зависе једне од других, једна другу подржавају и унапређују. Зато академик Јован Ђорђевић наставу схвата као процес и међусобно прожимање активности наставника и ученика. Даље је професор, такође, јасно истакао разлику између поучавања и учења и њихов практичан значај, указујући на положаје ученика и наставника у процесу учења у настави,

личну активност ученика, на развојни задатак nastave, подстицање самосталности ученика, еманципацију...

Поред претходних доприноса предметном научном фондирању и одређивању дидактике у односу на сродне дисциплине, одбране њеног јединственог научног интегритета и дигнитета, посебно место у развоју наше дидактике у протеклих 5-6 деценија заслужује академик Јован Ђорђевић због аргументоване критике класичне nastave у савременој школи, као и због зналачке процене вредности и домета критика које су заговарале десколаризацију друштва и укидање школе. Анализирао је програме УНЕСКО-а и пратио токове дидактичких теорија тога времена, сагледавао могућности да се слабости традиционалне nastave сведу на најмању меру, да се направи корак даље од асимилације занања ограничене на учење и преношење постојеће културе ка подстицању стваралачких квалитета ученика према новој култури коју треба усвојити, ка стимулисању процеса и менталног развоја ученика у смислу јачања капацитета за схватање нових садржаја, што је подразумевало и посвећивање захтевима који намећу флексибилнију и савременију организацију nastave, разјашњавање еластичнијих приступа организовања, примену нових облика, метода и поступака. Академик Јован Ђорђевић тако заступа став да класичан разредно-часовни систем не треба да буде једини систем организације рада у школи итд. Упуштајући се у дискусије о основним схватањима, приступима и утицајима на развој дидактике као науке, њеног предмета и садржаја проучавања, карактеристикама и особеностима савремене nastave и образовања, као и захтевима који се пред њих постављају радио је на „одбрани“ дидактике, научном фондирању савремених дидактичких теорија и концепата и по томе заслужио значајно место не само у нашој него и у европској дидактици, која се данас разликује од америчког схватања учења у nastavi. Академик Јован Ђорђевић сматра да школа мора данас више него раније да прати корак са временом, а то

значи да и дидактика мора да тражи нове начине подстицања развоја ученика и преношења знања на ученике, да је то постало скоро питање њеног опстанка; отворен је за промене организације наставе, за новије приступе избору садржаја, метода и принципа наставног рада. Мислим да овде има места рећи да мало ко у савременијој дидактичкој мисли може тако широко да „захвата“ проблеме наставе, да их повезано из више углова (теоријско-методолошког, психолошког, социолошког, филозофског...) критички анализира, упоређује, практично ситуира, свестан домета појединих „иновација“, већ виђених поступака у покушајима покрета или теоријским скицама аутора из разних дисциплина. У професоровој био-библиографији налази се одговор на питање откуд толико познавање различитих углова дидактике и могућности за тако јасним и сигурним оценама савремених трендова и сагледавања њихових домета и ограничења, као и визија којима би требало тежити у трагању за већом ефикасношћу. Можда и не треба наглашавати, ипак истичем да су одабрана питања лични угао, како је претходно наведено изазвана импресивношћу научне смелости и оригиналности, којом је професор утирао пут поменути концептима, као и бројним другим питањима која овде нису поменута, а заслужују нашу пажњу, али се, нажалост свима не можемо једнако посветити. Издвојићу овде још и његово посвећивање даровитима. Од уводних излагања на скуповима посвећених овој тематици, преко саопштавања налаза својих теоријских и емпиријских истраживања и изнад свега значајне консултантске улоге у избору тема и теза за дискусију на овим скуповима, могло би се рећи да је менторисао на овом пољу, дајући посебан допринос увек свежим теоријским погледима и критичким оценама налаза истраживања на овим скуповима, као и оних до којих је долазио у релевантној литератури из света.

А, иза претходно реченог можда и више вреди чињеница да је академик Јован Ђорђевић био изузетно успешан,

омиљен професор, са ретко сретаним ентузијазмом је обављао своју професуру; био је ментор при изади бројних дипломских, магистарских и докторских радова, а несебичну помоћ наставио је и пружа нам и данас. Задовољство да смо се данас овде окупили њему у част говори више од речи којима бисмо могли да изразимо своју захвалност, или сагледамо његове педагошке погледе..

БИО-БИБЛИОГРАФИЈА АКАДЕМИКА ПРОФ. ДР ЈОВАНА ЂОРЂЕВИЋА

Академик проф. др Јован Ђорђевић рођен је у Нишу 20. јуна 1922. године. Основну школу и нижу гимназију завршио је у месту рођења, а учитељску школу у Јагодини 1942. године. Кратко време био је учитељ у Лалинцу и Лесковику, крај Ниша. У војсци је био до 1946.године када је демобилисан. Учесник је НОР-а и резервни официр ЈА.

Педагошке науке је студирао на Филозофском факултету у Београду (1946-1950). По завршетку студија педагогије, студирао је друштвене науке на Институту друштвених наука у Београду (1950-1952). Докторску дисертацију *"Прилог експерименталном истраживању дидактичке вредности најавног филма"* одбранио је на Филозофском факултету у Београду 1961. године. На Одељењу за педагогију радио је од 1952. године као професор средње школе, асистент, доцент, ванредни и редовни професор. Као редовни професор Филозофског факултета у Београду предавао је предмете Опште педагогије (Теорија васпитања) и Дидактика. Био је хонорарни професор педагогије на Педагошко-техничком факултету у Чачку и Филозофском факултету у Новом Саду и Филозофском факултету у Петрињи.

С циљем научног и стручног усавршавања, боравио је у Немачкој (Institut für Film und Bild in Wissenschaft und Unterricht у Минхену), Чехословачкој (Карлов универзитет у Прагу), СССР-у (Академија педагошких наука и Министарство просвете у Москви), САД (Министарство просвете Калифорније).

Учествовао је са саопштењима на бројним међународним саветовања и симпозијума (Учествовао је на више међународних конференција, саветовања (са саопштењима), у земљи и иностранству (Берлин, Москва, Кан, Будимпешта, Балатонфиред...). Био је члан матичних комисија за оснивање педагошких академија у: Београду, Шапцу и Светозареву (председник); Педагошко- техничког факултета у Чачку и Дефектолошког факултета у Београду, као и први декан овог факултета.

Активан је научни, стручни и друштвени радник, учесник бројних научних, стручних и других скупова у земљи и иностранству, руководилац и члан више самоуправних органа на факултету, низа педагошких институција, научно- стручних и друштвених организација, међу којима се посебно издваја: члан Комисије за педагошке и психолошке науке при Савезном савету за координацију научних истраживања; потпредседник Савеза педагошких друштава Југославије; председник Педагошког друштва Србије; члан Извршног одбора Савета за бригу о деци и омладини Југославије; председник Југословенске комисије "Филм и дете"; председник Републичког одбора за развој образовног програма путем телевизије; председник стручног савета Културног центра Београда; члан Савезне комисије за преглед и одобрење филмова; члан Редакције "Педагошки лексикон" (председник Пододбора за подручје дидактике) и др.

На Филозофском факултету био је управник Одељења за педагогију; продекан Факултета; председник Савета радне заједнице Факултета; члан и председник више комисија (за: постдипломске студије, кадровске, наставне).

Аутор је **25 књига и монографија** (у пет је коаутор) и преко **250** научних и стручних радова из опште педагогије, теорије и историје васпитања и дидактике (непотпуна библиографија радова објављена у часопису Настава и васпитање, бр. 5, 1987. године, поводом одласка у пензију). Овом библиографијом нису обухваћени прикази, белешке, осврти, дискусије на округлим столовима часописа "Педагогија", одреднице у Педагошком речнику и Педагошком лексикону 1 и 2). БИБЛИОГРАФИЈА: Мала енциклопедија Просветаа, Београд 1986, 702; Сто година Катедре за педагогију (1892-1992), Филозофски факултет, Београд 1992, 146-148; Настава и васпитање, часопис за педагошку теорију и праксу 4 (Београд 1997), 546-559, Годишњак САО за 2006,7,8,9,10.

Два су главна подручја научног интересовања академика проф. др Јована Ђорђевића: теорија васпитања (интелектуално и морално васпитање) и дидактика (проблеми савремене наставе). У поменутих областима објавио је и своје најзначајније радове (наводе се само посебна издања-књиге и публикације): Дијаслике и наставни филм у школи (1962.); Телевизија у васпитању и образовању (1965.); Неуспех ученика у основним и средњим школама Београда, са Љ. Крнетом и Н. Поткоњаком (1973.); Могућности телевизије у васпитању и образовању (1975.); Интелектуално васпитање (1975. и 1983.); Различити методолошки приступи у проучавању проблема моралног васпитања (1977.); Савремена настава - организација и облици (1981.); **Mësimi basËkëkëbor** organizmi dhe format (Приштина, 1986. године, и превод књиге Савремена настава на албански језик); Педагогија, заједно са Н. Поткоњаком (1983, 1985,1986,1988.

године); Иновације у настави (1986.); Ученици о својствима наставника, са Б. Ђорђевић (1988).

Добитник је бројних признања и награда за научну и друштвену активност, међу којима се издваја: Републичка награда СР Србије "25. мај" (1978) "за постигнуте резултате од изузетне вредности у области васпитања и образовања "; Октобарска награда града Београда "Доситеј Обрадовић" (1982) "за животни рад на васпитању и образовању"; Плакета града Београда 1944-1984.; Повеља Савеза педагошких друштава Србије; Плакета Савета за бригу о деци и омладини Југославије; Плакета Коларчевог народног универзитета и др. Одликован је Орденом рада са златним венцем (1968); Орденом заслуга за народ са сребрним зрацима (1981) и Орденом рада са црвеном заставом (1988).

Посебно је био ангажован у друштву педагога Србије и Југославије: председник Педагошког друштва Србије, потпредседник Савеза педагошких друштава Југославије, члан редакције часописа "Настава и васпитање", члан издавачког савета часописа "Педагогија" и др.

БИБЛИОГРАФИЈА

1 Књиге и посебне публикације

1. *Дијаслике и наставни филм у школи*, "Савремена школа", Београд, 1962.
2. *Телевизија у васпитању и образовању*, "Научна књига", Београд, 1965.
3. *Неуспех ученика у основним и средњим школама Београда* (са Крнетом и Поткоњаком), ППЗ Београда, Београд, 1973.
4. *Интелектуално васпитање*, ИЦС, Београд, 1975; проширено издање: „Просветни преглед“, Београд, 1983.
5. *Могућности телевизије у васпитању и образовању*, „Просветни преглед“, едиција св. 23, Београд, 1975.

6. *Различити методолошки приступи у проучавању проблема моралног васпитања*, "Просвета", Београд, 1977.
7. *Савремена настава -организација и облици*, „Научна књига“, Београд, 1981.
8. *Mësimi Bashkëhohor organizmi dhe format*, Prishtinë, 1981.
9. *Педагогија (са Н. Поткоњаком)*, „Научна књига“, Београд, 1985, 1986, 1988, 1990.
10. *Иновације у настави*, "Просвета", Београд, 1986.
11. *Ученици о својствима наставника* (са Б. Ђорђевић), „Просвета“, Београд, 1988.
12. *Интелектуално васпитање и савремена школа*, "Свјетлост", Сарајево, 1990.
13. *Својства универзитетских наставника*, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета, Београд, 1992. (са Б. Ђорђевић)
14. *Педагогија* (са Н. Трнавцем), „Научна књига“, Београд, 1992, 1995, 1997, 2000, 2002.
15. *Опита педагогија* (са групом аутора), Учитељски факултет Београд, Београд, 1996.
16. *Морално васпитање -теорија и пракса*, Савез педагошких друштава Војводине, Нови Сад, 1996., друго издање 2002. године
17. *Настава и учење у савременој школи*, Учитељски факултет, Београд, 1997.
18. *Век образовања учитеља у Јагодини (1898-1998)*, Поглавље: Учитељска школа 1898-1998, стр. 7-195, Учитељски факултет у Јагодини и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.
19. *Реформски педагошки покрети у 20. веку*, Учитељски факултет у Београду и „Научна књига“, Београд, 2000. год., стр. 158.
20. *Експерименталне (огледне школе), поглавље: Огледне школе у Краљевини Југославији*, стр. 75-133); Учитељски факултет у Београду, Београд, 2001.
21. *Својства наставника и процењивање њиховог рада*, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2002, стр. 110.

22. *Савремени проблеми друштвено – моралног васпитања* (са Б. Ђорђевић), Савез педагошких друштава Војводине и Висока школа струковних студија за образовање васпитача «Михаило Палов» у Вршцу, Нови Сад, 2010.
23. *Педагогија* (са Н. Трнавцем), 12 издање, Београд, 2010.

II Радови објављени у часописима и листовима

1. *Које филмове гледају деца осмогодишње школе*, „Савремена школа“, 3-4, 1953.
2. *О настави моралног васпитања у основној школи*, „Просветни преглед“, 8, 1953.
3. *Прва пољопривредна школа у Србији основана је пре 100 година*, „Задруга“, 207, Београд, 1953.
4. *Родитељски састанци као вид сарадње породице и школе*, „Савремена школа“, 5-6, 1954.
5. *Оснивање и прве године рада нишке гимназије*, „Просветни преглед“, 26, 1954.
6. *Још једном о штетности формирања посебних одељења понављача*, „Просветни преглед“, 24, 1953.
7. *Наставни филм у оквирима методске јединице*, „Просветни преглед“, 41-42, 1954.
8. *За коришћење савремених наставних средстава*, „Техничке новине“, број 19, Београд, 1954.
9. *Избор књига за децу*, „Просветни преглед“, 36, 1955.
10. *Предзнања о читању и писању ученика основне школе*, „Настава и васпитање“, 6, 1955, 251-255.
11. *Проблем инверзије слова у фази почетног писања*, „Настава и васпитање“, 6, 1955, 357-362.
12. *Утицај предзнања из читања и писања на наставу описмењавања ученика основне школе*, „Настава и васпитање“, 10, 1955, 554-561.
13. *Захтеви за коришћење филма у настави*, „Педагошка стварност“, 7, 1955, 515-517.
14. *Став родитеља према децјем похађању биоскопа*, „Наша деца“, 11, 1956, 23-29.

15. *Улога наставног филма у политехничком васпитању*; „Савремена школа“, 3-4 1957, 267-272.
16. *Једна занимљива експериментална студија из области наставе почетног читања и писања*, „Настава и васпитање“, 3, 1957.
17. *Омиљени филмови сеоске деце, Савремена школа*, „Филмска култура младих“, Београд, 1957, 78-83
18. *Рад Централног института за наставна средства ДР Немачке*, „Филм у просвећивању“, 3, 1958, 32-34.
19. *Школа и филмска култура*, „Просветни преглед“, 1, 1958.
20. *I film preferiti dei ragazzi di cambragna, I problemi della pedagogia*, 2, Roma, 1958, 346-348.
21. *Испитивање вредности наставног филма* (са Ж. Васићем), „Филм у просвећивању“, 6, 1959, 19-21.
22. *Понашање деце за време приказивања наставних филмова*, „Филм у просвећивању“, 7-8, 1959, 20-26
23. *Педагошко припремање наставника у Аустрији*, „Педагошка стварност“, 3, 1959, 206-208.
24. *Мишљење наставника о вредности наставног филма*, „Филм у просвећивању“, 10, 1960, 20-23.
25. *Покушај одређивања суштине наставног филма*, „Филм у просвећивању“, 11, 1960, 6-12.
26. *Наставни филм код нас до другог светског рата*, „Филм у просвећивању“, 9, 1960, 22-28
27. *Преглед проучавања вредности наставног филма*, „Филм у просвећивању“, 15, 1961, 3-12
28. *Експериментално испитивање дидактичке вредности наставног филма*, „Филм у просвећивању“, 16, 1961, 3-4,
29. *Како користити филм и радио у раду са родитељима*, „Друштво и васпитање“, 1, 1961, 1718,
30. *Филм у професионалној оријентацији*, „Човек и занимање“, 46, 1961.
31. *Дијалистике и наставни филм у школи*, Савремена школа, Београд, 1962., стр 117
32. *Утицај телевизије на неке облике дечје активности* (са Ж. Васићем), „Друштво и васпитање“, 1, 1962, 9-19.

33. *Место и улога тона у наставном филму*, „Педагошка стварност“, 5, 1962. 302-306.
34. О физичком и интелектуалном раду, „Настава и васпитање“, 3-4, 1963.
35. *Проблеми конкретизације васпитно-образовних циљева*, „Педагошка стварност“, 10, 1964, 609-617
36. *Нека питања о односима педагогије и психологије*, „Педагошка стварност“ 1, 1964, 1-10.
37. *Школа и филмска култура*, „Борба“/лист/, 7. 11.1964.
38. *Филм, телевизија и интересовање за књигу*, „Борба“, 4.12.1965.
39. *Телевизија у образовању и васпитању*, Научна књига, Београд, 1965., стр. 94
40. *Деца пред малим и великим екраном*, „Борба“, 23.10.1965.
41. *Коришћење едукативних ТВ емисија у настави*, „Настава и васпитање“, 7-8, 1965, 366-375
42. *Суштина и функција едукативне телевизије*, „Педагошка стварност“, 8, 1965, 511-516
43. *Филм као извор привлачности и опасности за младе*, „Борба“, 23.2.1966.
44. *Програм у сликама посебан вид програмиране наставе и учења*, „Педагошка стварност“, 5,
45. 1966, 274-282.
46. *Развијање друштвених и моралних вредности код младих*, „Родитељ“, 7, 1966.
47. *Утицај система вредности на ученичко процењивање особина понашања у сеоској и градској средини*, (са Ж. Васићем), Зборник Филозофског факултета, IX-2, Београд, 1966, 215-228.
48. *Коришћење филма и телевизије за развој говора ученика*, „Настава и васпитање“, 3-4, 1966, 341-345
49. *Институт за педагошка истраживања у Прагу*, „Настава и васпитање“, 1, 1966, 78-81.
50. *Схватање о утицају телевизије на децу*, „Родитељ“, 1, 1966.
51. *Телевизија и здравље деце*, „Родитељ“, 2, 1966.
52. *Омиљени филмови сеоске деце*, „Борба“, 8.11.1967.
53. *Televizija in film v otrokovem življenju*. „Otrok in družina“, 4, 1967.

54. *Породица и школа као фактори у формирању моралног карактера*, „Настава и васпитање“, 5, 1967, 493-498.
55. *Интересовања деце за књигу, филм и телевизију*, „Родитељ“, 2, 1967.
56. *Васпитање деце за гледање ТВ емисија*, „Родитељ“, 6, 1967, 7-10.
57. *Процењивање рада у школама*, „Настава и васпитање“, 4, 1967, 274-276.
58. *Деца пред ТВ екраном*, „Филм у настави“, 1968, 2 и 3, 11-19 и 3-10.
59. *Савремена схватања суштине и функције наставног филма*, „Филм у настави“ 1968, 1, 5-9
60. *Најстарије дете у породици*, „Родитељ“, 3-4, 1968.
61. *Отроци пред ТВ екраном*, „Otrok in družina“, 7, 1969.
62. *Првојенец*, „Otrok in družina“, 4, 1969.
63. *Теорија и пракса наставног филма*, „Филм у настави“, 1969, 3-4, 3-11.
64. *Az iskolatevisió tapasytalatai es felhasználása Jugoszláviában, A televízió és a film felhasználásának modezertani kérdései, Orayagos Pedagógiai inteyet, Budapest, 1970, 19-25.*
65. *Како ученици основношколског узраста процењују особине својих наставника*, Зборник Филозофског факулета, XI-2, Београд, 1970, 261-281
66. *Схватања Коменског о моралном васпитању*, „Педагогија“, 1, 1970, 80-90.
67. *Лењин о вестраном развоју личности*, „Педагогија“, 3, 1970, 450-455.
68. *Експериментална педагогија*, „Педагогија“, 2, 1971. 193-212.
69. *Могућности касетног 8 мм филма у настави*, „Филм у настави“, 1-4, 1971. 3-10.
70. *Савремене теорије и схватања о улози учења у интелектуалном формирању*, „Настава и васпитање“, 5, 1971, 562-576.
71. *Личност наставника као фактор у учењу и напредовању ученика*, „Педагошка стварност“, 2, 1972, 83-94.
72. *Стање неуспеха и понављања у првом разреду средњих школа (коаутор)*, „Педагогија“, 2, 1972, 245-282.
73. *Решавање проблема као облик стваралачког рада у настави*, „Настава и васпитање“, 3, 1972, 237-257.
74. *Фазе интелектуалног развитака и педагошке импликације*, „Настава и васпитање“, 5, 1972. 514-529

75. *Мотивација, учење и интелектуално васпитање*, „Настава и васпитање“, 1, 1973, 17-35.
76. *Суштина савременог интелектуалног васпитања*, „Педагошка стварност“, 9, 1973, 529-538.
77. *Савремени покушаји и облици организације учења и наставе*, „Настава и васпитање“, 4, 1973. 414-437.
78. *Неки узроци неуспеха у студијама студената првих година на Природно-математичком и Филозофском факултету Универзитета у Београду* (коаутор), „Педагогија“, 1-2, 1974, 120-135
79. *Могућности примене радио-школе у настави*, „Настава и васпитање“, 2, 1974, 9-19.
80. *Библиотека "Будућност" о световности наставе и образовања*, Социјалистичка педагошка библиотека «Будућност» 1908-1941, Београд, 1975, 97-105.
81. *Теорије и схватања о интелектуалним способностима. Како се данас гледа на интелектуалне способности*, Округли сто 3, Институт за педагошко истраживање, Београд, 1975, 24-31.
82. *Методе и технике проучавања чврстине моралних судова*, Зборник 8, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1975, 219-225
83. *Методе прогнозирања у педагогији*, Зборник 8, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1975, 153-157.
84. *Могућности телевизије у образовању и васпитању*, Ед. Просветног прегледа, сб. 23, Београд, 1975
85. *Морални ставови ученика основне школе у различитим хипотетичким ситуацијама*, Зборник 9, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1976.
86. *Школа и морално васпитање*, Зборник 9, Институт за педагошка истраживања, 1976, 13-26.
87. *Филм у настави матерњег језика*, „Настава и васпитање“, 4, 1976, 363-366.
88. *Значај и функција образовне технологије*, Модернизација образовног рада, Републички завод за васпитање и образовање, Београд, 1977, 29-45.
89. *Истраживање о школи и наставницима*, „Београдско школство“, 135, 1977.
90. *Теорије хеуристичког моделирања*, „Просветни преглед“, 12-14, 1977.
91. *Проблеми разраде циљева и задатака васпитања*, „Педагогија“, 1, 1977.

92. *Различити методолошки приступи у проучавању проблема моралног васпитања*, Просвета, Београд, 1977., стр. 169.
93. *Образовна технологија и високошколске студије*, Дидактички проблеми у процесу високошколске наставе, Заједница виших школа СРС, Београд, 1977, 59-68.
94. *Проблеми конкретизације циљева и задатака васпитања и образовања*, „Настава и васпитање“, 5, 1978, 614-629.
95. *Улога Борислава Стевановића у развоју наше педагошке теорије и праксе*, „Психолошке новине“, 15 и 16, 1978.
96. *Телевизија у високошколској настави и ванредном студирању*, Дидактички проблеми ефикасног студирања уз рад и из рада на високошколском нивоу, Заједница виших школа Србије, Београд, 1978, 97-109.
97. *Индивидуализована настава*, Настава и васпитање, 2, 1979. 167-186.
98. *Савремени проблеми диференциране наставе*, „Настава и васпитање“, 3, 1979. 261-281.
99. *Тимска настава*, „Настава и васпитање“, 2, 1980. 231-250.
100. *Улога и могућности ТВ у формирању језика ученика*, „Просветни преглед“, 1341 (32), 1980.
101. *Избор наставних садржаја, Програмирање, праћење и вредновање образовно-васпитног рада*, Просветни савет Србије, Београд, 1980, 21-44.
102. *Научно-техничка револуција и савремено опште образовање*, Научно-технолошка револуција и образовање у развоју социјалистичког друштва, Нови Сад, 1980, 363-371.
103. *Отворена школа*, „Васпитање и образовање“, 2-3, 1980, 23-36.
104. *Иновације у васпитању и образовању*, „Настава и васпитање“, 1, 1981, 9-19
105. *Суштина и значај процењивања*, „Просветни преглед“, 1373, 1981.
106. *Слабости у оцењивању*, „Просветни преглед“, 1375, 1981.
107. *Оцењивање и мотивација*, „Просветни преглед“, 1378, 1981.
108. *Усавршавање метода и поступака у оцењивању*, „Просветни преглед“, 1377, 1981.
109. *Оцењивање ученика и родитељи*, „Просветни преглед“, 1378, 1981.
110. *Самоуправљање ученика и друштвено-морално васпитање*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 68, 1980, 63-82.

111. *Проблеми наставе у схватањима Вићентија Ракића*, у: Др Вићентије Ракић, 18811969, Савез педагошких друштава Србије, 1981, 67-78.
112. *Објективизација методолошких поступака у проучавању интерперсоналних односа*, Методолошки проблеми проучавања интерперсоналних односа, Округли сто, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1981, 47-50.
113. *Савремена настава – организација и облици*, Научна књига, 1981., стр. 315; преведена на албански језик: Завод за уџбенике, Приштина, 1986.
114. *Телевизија и морално васпитање*, „Просветни преглед“, 16. 3. 1982. 1400.
115. *Процењивање васпитно-образовног рада ученика*, „Настава и васпитање“ 3-4, 1982. 825-841.
116. *Савремена технологија и њен значај за наставу и рад студената и наставника*, „Универзитет данас“, 3-4, 1982. 102-108.
117. *Неуспех ученика у основним и средњим школама Београда* (коаутор), ППЗ Београда, Београд, 1983., стр. 146
118. *Интелектуално васпитање*, ИЦС, Београд, 1975., стр. 130; П проширено издање, Просветни преглед, Београд, 1983., стр. 146
119. *Жан Пијаже о самоуправљању ученика*, „Педагошка стварност“, 9, 1983. 789-794
120. *Марксове идеје о образовању и настави*, „Настава и васпитање“, 4, 1983, 615-623.
121. *Креативно мишљење*, „Просветни преглед“, 1440 (8), 1983.
122. *Новији прилази и поступци у оцењивању ученика*, Оцењивање, „Просветни преглед“ (Специјално издање), Београд, 1984, 35-40.
123. *Усавршавање оптише концепције уџбеника за основну школу*, „Гласило завода за уџбенике“ (додатак „Просветном прегледу“), 5, октобар 1984.
124. *Не процењивати само жеље*, Десет година реформе образовања: за или против, „Комунист“, 1443, Београд, 1984.
125. *Др Душан Савићевић: Човјек и доживотно образовање*, „Просветни преглед“ 1475 -6 (2-3), 1984.
126. *Самооцењивање наставника*, „Просветни преглед“, 1494, 1984.
127. *Савремене тенденције у избору наставних садржаја*, Округли сто 7, Школски програми и савремене потребе у области образовања, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1984, 19-25.

128. *Погледи и схватања Драгише Михаиловића о образовању и настави*, „Настава и васпитање“, 5, 1984, 871-877.
129. *Дискусија као метод у моралном васпитању*, „Педагошка стварност“, 1-3, 1985, 105-112.
130. *Личност наставника и васпитање ученика*, „Настава и васпитање“, 1, 1985, 57-69.
131. *Методологија истраживања у друштвено-моралном васпитању*, „Педагошка стварност“, 7, 1985, 491-498.
132. *Отворена школа и улога наставника у: Наставник у самоуправној школи и друштвеној средини*, Педагошки факултет, Ријека, 1985, 30-34.
133. *Нека схватања о педагошким иновацијама*, „Иновације у настави“, бр. 4. 1985, 267-272.
134. *Педагогија* (са Н. Поткоњак), Научна књига, 1985, 1986, 1988, 1990, стр. 387.
135. *Савремени проблеми наставе и њене перспективе*, „Настава и васпитање“, 4-5, 1986, 475-505.
136. *Савремени погледи на индивидуализацију наставе*, у: *Индивидуализација и селекција у образовању*, Педагошки факултет, Ријека, 1986
137. *Иновације у настави*, Просвета, Београд, 1986, стр. 148.
138. *Интензификација и рационализација савремене наставе*, у: „Настава у савременој школи“, НИРО „Школске новине“, Загреб, 1987, 162-174.
139. *Савремена настава и компјутери*, „Настава и васпитање“, 3, 1987, 207-216.
140. *Научно-технолошка револуција и промене у наставним програмима*, Зборник 20, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1988.
141. *Научно-технолошка револуција и наставни програм*, „Настава и васпитање“, 1-2, 1988. 5-17.
142. *Схватање Макаренка о појединцу и колективу у светлу савремених педагошких погледа*, „Настава и васпитање“, 3, 1988, 207-216.
143. *Младите и системот на вредностите*, „Просветен работник“, Скопје, 1988, бр. 688 и 689.
144. *Типови личности наставника*, „Педагошка стварност“, 3, 20-28, 1988.

145. *Утицаји научно-техничке револуције на промене у школи и на улогу наставника*, „Педагошка стварност“, 9-10, 608-613, 1988.
146. *Школа и морално васпитање*, Зборник 21, Институт за педагошка истраживања, 114-121, 1988.
147. *Настава и интелектуални развој ученика*, Зборник 21, Институт за педагошка истраживања, 1988, 185-201.
148. Програми -претпоставке ефикасне наставе, „Политика“, 12.12.1988.
149. *Учење није само запамћивање*, Политика, 13.12.1988.
150. *Ученици о својствима наставника* (са Б. Ђорђевић), Просвета, 1988, стр. 210.
151. *Оцењивање ученика -тежак и сложен задатак*, „Политика“, 13.1.1989.
152. *Оцењивање ученика: Личност наставника пресудна*, „Политика“, 30.1.1989.
153. *Школа и морално васпитање: Сопствена оцена вредности пут до моралне зрелости*, „Политика“, 3, април 1989.
154. *Тешкоће у учењу и проблеми неуспеха*, „Настава и васпитање“, 4, 291-301, 1989.
155. *Разредно-часовни систем између традиције и савремених потреба*, Настава и васпитање, 5. 423-433, 1989.
156. *Селекција и припремање кандидата за наставнички позив*, „Настава и образовање“, 3, 39-47, Титоград, 1989.
157. *Васпитање мишљења ученика: могућности и перспективе*, у: Школа пред изазовом сутрашњице, Завод за уџбенике Србије и Дечије новине, 1989, 202-213
158. *Училиштето и идејното моралното воспитање на учениците*, у: *Идејна функција на воспитно-образовните работа во современи услови*, Центар за идејнотеоретската работа и марксистичко образование при ГК СКМ, Скопје, 1989, 51-62 и у часопису „Просветно дело“, Скопје, бр. 1, 1989, 48-59.
159. *Поруке унверзитетских професора: Пријатељ за катедром*, „Просветни преглед“, 1739 (23), 12. септембра 1990.
160. *Даровити ученици и рад са њима*, „Педагошка стварност“, 1-2, 1990. 18-25.
161. *Научно-техничка револуција и мењање образовних садржаја*, у: „Универзитет на прагу 21. века“, Београд, 1990. 59-67

162. Интелектуално васпитање и савремена школа, Свјетлост, сарајево, 1990., стр. 252.
163. *Педагошко припремање будућих наставника*, у: Модели образовања наставника, Педагошки факултет у Риједи, Ријека, 1990.
164. *Структура и начин реализације наставних планова основних студија по групацијама наука и струка*, „Настава и васпитање“, 1-2, 1991, 93-105
165. *Морално васпитање, религија и школа*, „Мисао“, Н. Сад, 3, (439), 13.2.1992.
166. *Лична својства наставника* (са Б. Ђорђевић), „Настава и васпитање“, 1-2, 1992. 22-38.
167. *Објашњавање и поучавање уместо убеђивања*, „Просветни преглед“ 1785 (32), 1991.
168. *Процес наставе*, „Педагошка стварност“, 1, 1983, 43-45.
169. *Функција и улога наставника* (са Б. Ђорђевић), „Васпитање и образовање“, 3, 3-23, Подгорица, 1992.
170. *Морално васпитање, религијско васпитање и школе*, „Настава и васпитање“, 4-5, 327-335, 1992.
171. *Подстицање и развијање мишљења ученика у настави*, Зборник 24, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1992. стр. 77-85
172. *Друштвене промене и промене у садржајима и структури образовања*, „Иновације у настави“, број 2, 1992.
173. *Својства универзитетских наставника* (са Б. Ђорђевић), Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета, Београд, 1992., стр. 126.
174. *Онтодидактика*, „Директор школе“, 102, Београд, 1993.
175. *Друштвене промене и промене у садржајима и структури образовања*, „Васпитање и образовање за будућност“, часопис за питања васпитања, образовања, науке и културе, Петриња, 1993.
176. *Коменски о религиозном и моралном васпитању*, „Учитељ“, 1-3, Београд, 1993.
177. *Проблеми циљева и задатака у образовању и васпитању*, „Педагогија“, 1-2, 1993.
178. *Схватања, облици и ширење иновација у пракси*, „Иновације у настави“, 1-2, 1993.
179. *Улога наставника у организовању и вођењу дискусије*, „Директор у школи“, 3-4, 1993.

180. *Функција педагошких комуникација у настави*, „Просвјетни рад“, 15.2.1994. Подгорица, 1994.
181. *Промене у друштву и науци и перспективе наставних програма*, „Педагошка стварност“, 1-2, Нови Сад, 1994.
182. *Студентске процене наставног рада и наставника*, „Андрагошке студије“, вол. 1, бр. 1-2, Београд, 1994.
183. *Друштвена криза, моралност и школа*, у: Моралност и друштвена криза, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.
184. *Циљеви и задаци наставе: проблеми и перспективе у: Сазнање и настава*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.
185. *Васпитно-образовни циљеви и друштвено-моралне вредности*, „Наша школа“, Бања Лука, 12, 1995 II
186. *Облици и садржаји рада са даровитим ученицима*, Зборник 1, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 1995.
187. *Однос педагошке теорије и праксе -проблеми уопштавања*, „Педагошка стварност“, 9-10, 1995.
188. *Савремене тенденције избора наставних садржаја*, у: Образовање и људски фактор данас, Савез педагошких друштава Југославије, Београд, 1996.
189. *Аутономија личности и васпитање*, у: Образовање за будућност, Аутономија личности и васпитање, Педагошко друштво Србије, 1996.
190. *Иновације у васпитно-образовном раду-промене и уопштавања*, Иновације и традиција у образовању, Заједница учитељских факултета, Београд, 1996.
191. *Modern trends in the selection of the Contents of the Curriculum*, in.: Towards a Modern Learner-Centred Curriculum, Institute for Reducational researce, UNESCO-UNICEF, Belgrade, 1996.
192. *Креативност на предшколском узрасту -особености и форме*, Зборник 2, Виша школа за образовање васпитача, 1966, стр. 42-48.
193. *Слабости разредно-часовног система и његово превазилажење*, у: Школа данас-могући правци промена, О.Ш. "Радоје Домановић", Крагујевац, 1996.
194. *Познавање природе даровитости претпоставке за њено подстицање и развој*, Зборник 3, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 1997.

195. *Диференцијација и типологија уџбеника*, Вредности савременог уџбеника I, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице, 1997.
196. *Етичке димензије будућих учитеља*, Настава и васпитање, бр. 4, 1997.
197. *Живот и рад Драгољуба Петровића (1888-1936)*, Зборник радова Учитељског факултета у Јагодини поводом века образовања учитеља у Јагодини, Јагодина, 1998.
198. *Личност и својства васпитача предшколских установа*, Какав васпитач треба савременој предшколској установи, Виша школа за образовање васпитача, Шабац, 1998.
199. *Савремени уџбеник и електронски медији*, Вредности савременог уџбеника II, Учитељски факултет, Ужице, 1998.
200. *Евалуација и проблем школских оцена*, „Педагошка стварност“, 1-2, 1998.
201. *Криза друштва и криза образовања и Нови погледи на садржај образовања*, „Педагогија“, бр. 3, 1998.
202. *Дидактика и посебне методике*, Методика научне и наставне дисциплине, Јагодина, 1998, Учитељски факултет у Јагодини, и „Педагошка стварност“, 1-2, 1999.
203. *Личност, индивидуализација и социјализација*, „Педагогија“, 1-2, 1999.
204. *Процењивање успешности рада школе*, „Педагошка стварност“, 5-6, 1999.
205. *Реформа образовања и наставни програм*, „Директор школе“, бр. 2, 1999.
206. *Тротомна дидактика Младена Вилотијевића -допринос теорији и пракси наставе*, „Учитель“, 6566, 1999. и „Васпитање и образовање“, Подгорица, бр. 3. 1999.
207. *Индивидуална настава, иднивидуализација и социјализација*, „Настава и васпитање“, 34, 1999.
208. *Наставне методе и успешност образовања*, у: *Образовање-теорија и пракса*, часопис Руске академије образовања, Москва и Заједнице учитељских факултета, Београд, бр. 1, 1999.
209. *Систем Селестена Френеа и уџбеници*, Вредност савремених уџбеника III, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 1999.
210. *Васпитач у савременим условима*, Потребе и могућности високошколског образовања васпитача; Заједница виших школа за образовање васпитача, Београд, 1977.

211. *Микронастава*, „Иновације у настави“, бр. 3-4, 1999.
212. *Самерхил-енглеска експериментална школа*, „Педагошка стварност“, 3-4, 2000.
213. *Педагошко образовање будућих наставника*, „Педагогија“, 1, 2000.
214. *Избор наставних метода и ефикасност образовања*, „Настава и васпитање“, бр. 1-2, 2000.
215. *Подстицање и развијање мишљења у настави*, „Норма“, Сомбор, 1-2, 2000.
216. *Положај образовања се и даље компликује*, „Педагогија“, 1., 2001.
217. *Нови правци у превазилажењу слабости разредно-часовног система*, „Педагошка стварност“, бр. 3-4, 2001.
218. *Осврт на рад огледних школа у Краљевини Југославији*, „Педагошка стварност“, 7-8, 2001.
219. *Дидактички облици и поступци у раду са успешним и даровитим студентима*, Зборник VII, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2002.
220. *Даровити и креативни студенти и рад са њима*, Зборник, 8, Вршац, 2002.
221. *Научно-технолошка револуција, информатизација, образовање и настава*, Технологија у образовању, II, Међународни симпозијум, Београд, 2002.
222. *Настава као процес поучавања, учења и комуникације*, „Педагошка стварност“, 9-10, 2003.
223. *Схватање о курикулуму и његова улога у настави*, „Педагошка стварност“, 1-2, 2003.
224. *Селекција кандидата за наставнички (учитељски) позив*, образовање и усавршавање учитеља, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 2003.
225. *Оцењивање, слабости и начини побољшавања*, „Мисао“, Нови Сад, 05 (463), II, март, 2004.
226. *Индивидуализација и проблемска настава у раду са даровитим и талентованим ученицима*, Зборник 9, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2003.
227. *Савремена дидактика и настава на различитим нивоима*, Зборник 10, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2004.

228. *Уџбеник и савремена технологија и информатика*, III Међународни симпозијум, Институт за педагошка истраживања и Центар за примену науке и технике, Београд, 2003.
229. *Теорије и схватања о настави и развоју*, „Педагошка стварност“, 9-10, 2004.
230. *Проблеми и перспективе савремене дидактике*, Зборник радова Учитељског факултета Ужице, Ужице, 2004.
231. *Дидактика – утицај и развој, потребе и проблеми*, Југословенска педагогија друга половина 20. века, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 2004.
232. *Настава као процес учења, поучавања и комуникације, Комуникације и медији у савременој настави*, Научни скуп са међународним учешћем, Учитељски факултет у Јагодина и Институт за педагошка истраживања у Београду, Јагодина, 2004.
233. *Осврт на проблеме теорије васпитања и дидактике*, у: Савремен концепције схватања и иновативни поступци у васпитно-образовном и наставном раду педагошких друштава Војводине, Виша школа за васпитаче Вршац и Одсек за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2005.
234. *Методолошки поступци у проучавању улоге наставника као васпитача и његових својстава*, XI округли сто: Даровити и одрасли, II Зборник Више школе за васпитаче, Вршац, 2005.
235. *Педагошки систем комуникација и фактори који на њих делују*: Међународна научна конференција: Развијање комуникационих компетенција наставника и ученика, Учитељски факултет у Јагодина, Јагодина, 2005.
236. *Реформа средњег стручног образовања (Куда иде средње стручно образовање – политика и стратегија)*, Округли сто, Синдикат образовања, науке и културе (СОНИК), Београд, 2005.
237. *Васпитање мишљење ученика у савременој школи – значај и могућности*. Научни скуп: Променама до квалитета у раду школе, Заједница Учитељских факултета Србије, Учитељски факултет у Београду, Београд, 2005.
238. *Педагошки систем информација и факторите који влијају на њега*, Просветно дело, бр. 3, Скопје, 2005.
239. *Савремени погледи на иновације у образовању и васпитању*. Споменица посвећена пок. академику Петру Мандићу, Академија наука и умјетности Републике Српске,

- Бања Лука (припрема за штампу).
240. *Комуникације и даровити ученици*, Зборник 12: «Даровитост, интеракције и индивидуализације у настави», Виша школа за васпитаче, Вршац, 2006. стр.175-181.
 241. *Настава и учење у савременој школи*, Претпоставке успешне наставе, Институт за педагошка истраживања Србије, Београд, 2006.
 242. *Школа и питање доживотног образовања*, Андрагогија на почетку трећег миленијума (Симпозијум посвећен 80. год. Душана Савићевића); Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета, Београд, 2006.
 243. *Дидактика и постмодерна: метатеоријска полазишта дидактике*, Педагошка стварност, 9-10, Нови Сад, 2006.
 244. *Contemporary views in Innovation in Education and pedagogical Work*, XIX, 4, Иновације у настави, Београд 2006.
 245. *Class-lesson System Between Tradition and Contemporary Needs*, Иновације у настави, XX, No. 3, 2007.
 246. *Циљеви васпитања и образовања и моралне вредности*, Педагошка стварност, 1-2, Нови Сад, 2007
 247. *Породица као фактор подстицања даровитости*, Зборник 14, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2008.
 248. *Проблеми и улога педагошких циљева са освртом на таксономију образовања*, Образовање и усавршавање наставника – циљеви и задаци васпитно-образовног рада, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице, 2009.
 249. *Креативност и имагинација деце и младих*, Педагошка стварност, 1-3, Нови Сад, 2009
 250. *Недостаци и слабости традиционалне и савремене школе* (са Б. Ђорђевић), Зборник радова међународног скупа: Будућа школа, Српска академија образовања, Београд, 2009.
 251. *Предвиђања и претпоставке о школи будућности*, Годишњак САО, бр 5, Српска академија образовања, Београд, 2009.
 252. *Теорије учења и њихове промене у школи будућности*, Технологија, информатика и образовање за друштво учења и знања, бр. 5, (1. део), Нови Сад, Београд, 2009.
 253. *Процес глобализације и креативност*, Педагошка стварност, 7-8, Нови Сад, 2010.
 254. *Савремени економско друштвени услови и могућности пропремања и усавршавања наставника*, Педагошка стварност, 3-4, Нови Сад, 2011.

255. *Талентовани ученици, вредности и морално васпитање*, Зборник 17: даровитост и моралност, Висока школа струковних студија за образовање васпитача «Михаило Палов», Вршац, (у штампи)

III Белешке и прикази

1. *Поводом једне критике*, „Настава и васпитање“, 4, 1956.
2. *Дириговање идеолошких ставова у изради уџбеника историје педагогике у СССР*, „Настава и васпитање“, 1-2, 140-141, 1953.
3. *Најштетнији су филмови који стварају лажне вредности*, Радник, 296, Београд, 1955.
4. *Закључци саветовања о стању и проблемима педагошке науке*, „Педагогија“, 3, 516-520, 1963.
5. *Седница Комисије за педагошке науке Савезног савета за координацију научних истраживања*, „Педагогија“, 1, 147-149, 1964.
6. *Међународно саветовање педагога у Мађарској*, „Педагогија“, 4, 668-673, 1969.
7. *Улога наставника у борби за нову школу и педагогију*, „Педагогија“, 1, 1-2, 1972.
8. *Саветовање о педагошком оспособљавању средњошколских наставника и организацији педагошких катедара*, „Настава и васпитање“, 2, 1955,
9. *Од учења до прве љубави*, „Мале новине“, бр. 740, Сарајево, 1970.
10. *Сећање: Проф. др Ранко Јаковљевић (1992-2003)*, „Настава и васпитање“, Београд, бр. 2003.
11. *Лексикон педагошке методологије (приказ)*, Зборник Б., Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 1999.

IV Дискусије

1. *Округли сто Педагогије: Стање и проблеми педагошке науке у нашој земљи*, „Педагогија“, 3, 1963, стр. 472.
2. *Округли сто Педагогије: Специфичности педагогије самоуправног социјалистичког друштва*, „Педагогија“, 2, 1970, стр. 309, 331-335.

3. Округли сто педагогије: *Циљ васпитања*, „Педагогија“, 1, 1971, стр. 27, 63, 76, 125.
4. Округли сто Педагогије: *Јединство васпитног деловања на младе*, „Педагогија“, 1, 1976, стр. 40. и 70.
5. Дискусија: *Радно и политехничко васпитање и образовање*, „Педагогија“, бр. 4, 1976, стр. 378.
6. Дискусија на научном скупу: *Идејната функција на васпитно-образовната работа во савремени услови*, Центар за идејно-теоретска работа и марксистичко образование при ГК СКМ, Скопје, 1989, стр. 330-332, 376-369 и 397-399.
7. Округли сто "Педагошке стварности": *Раскорак између педагошке теорије и праксе*, „Педагошка стварност“, 9, 1985, стр. 688-690.
8. *Селекција кандидата за наставнички позив*, Научни скуп: *Образовање и усавршавање наставника*, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице, 2003.
9. *Формирање и функција наставника у прошлости и у садашњем времену*, Научни скуп: *Образовање и усавршавање наставника – историјски аспект*, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице, 2007.
10. *Циљеви образовања и васпитања и моралне вредности*, Симпозијум: *Основна полазишта у образовању Србије*, Српска академија образовања, Београд, 2007.
11. *Доживотно образовање и значај савремених информација*, IV међународни симпозијум: *Технологија, информације и образовање за друштво учења*, Нови Сад, 2007.
12. *Личности и функције наставника у савременим друштвеним и економским променама*, Научни скуп: *Образовање и усавршавање наставника – облици и модели*, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице, 2008.
13. *Талентовани ученици*, вредносне категорије и морално васпитање, 17. Округли сто: *Даровитост и моралност*, Висока школа струковних студија за образовање васпитача «Михаило Палов», Вршац, 2011

V Одреднице у реченицама и енциклопедијама

1. *Педагошки речник*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1967 (неколико одредница). Педагошка енциклопедија I и II, Београд, 1989 (члан Редакционог одбора и председник Пододбора за Дидактику). Одреднице: Aebly Hans, Aktivne metode, Bloom Benjamin, Danilov, Decroly Ovide, Didacta, Дидактичка правила, Дијалошка метода, Dottrens Robert, Ефикасност образовања и васпитања, Fegiere, Фреинеов покрет, Gauding Hugo, Иновације у образовању, Јена план, Корелација у настави, Методе моралног васпитања, Mialaret Gaston, Митровић Митра, Морални кодекс у васпитању, Наставне методе, Наставни листићи,
2. Окоћ W, *Одумирање школе*, Оптимализација наставе, Отворена школа, Petersen, Piaget Jean, Разредно веће, Skatkin, Стевановић Борислав, Винетка план, Висошколска дидактика.
3. *Педагошки лексикон* (члан Ред. одбора), Завод за уџбенике СРС, Београд, 1996, (више стотина одредница).
4. *Сто година Катедре за педагогију (1892-1992)*, Филозофски факултет Београд, 1992. (уредио, заједно са др Трнавцем, и обрадио већи број портрета наставника и сарадника).